

Kirkko kirkolta syvemmälle keskiaikaan

■ HANNA PIRINEN

Markus Hiekkänen: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

Markus Hiekkasen intensiivinen tutkimustyö Suomen keskiaikaisen kivikirkkojen parissa on tuottanut valtaisan määrän tutkimuksen etenemistä raportoivia artikkeleita ja kolme laajaa monografiaa. Kantavana tieteellisenä tuloksena on kolmesta keskiaikaisesta kirkkosukupolvesta muodostuva ajoitustmalli ja oletus kirkkorakennushankkeesta yhtenäisen rakennussuunnitelman mukaisesti edenneenä projektina, jossa tekniset osat toteutettiin peräjälkeen lyhyen ajan sisällä. Hiekkasen tulkinnassa monet suomalaisista keskiajan kirkkoista ovat ”nuortuneet”. Keskiajan rakennusten iänmäärityksestä ja tutkimukseen käytetyistä menetelmistä on käyty taidehistorian piirissä poikkeuksellisen voimakasanaista julkista keskustelua. Hiekkänen rakentaa todistelunsa ennen kaikkea systemaattiselle rakennanalyysille ja hyödyntää luonnontieteellisistä tutkimusmenetelmistä puulustoajoitusta. Tuloksena on metodisesti kokonaisvaltainen tulkintamalli, jonka haastajaa ei vahvasta kriittisestä kommentoinnista huolimatta ole toistaiseksi esitetty.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2007 julkaisema pehmeäkantinen, käteen mukavasti sopiva *Suomen keskiajan kivikirkot* soveltuu kokonsa ja tiiviin esitystapansa vuoksi mainiosti vaikkapa mukaan otettavaksi kult-

tuurimatkailuoppaaksi. Teos sisältää johdannon ja yleiskatsauksen luonteisen alkuluvun lisäksi maakunnittain ryhmitellyt kirkkokohdattaiset esittelyt sekä tieteellisen viiteapparaatin, erikoistermit selittävän sanaston ja laajan lähde- ja kirjallisuusluettelon. Kirja on ilmestymisjärjestyksessä jälkimmäinen Markus Hiekkasen keskiajan kirkkoihin keskittyvästä kirjakaksikosta. Eri kustantajien julkaisemien kirjojen ilmestymisjärjestys on tutkijan kannalta ollut kiusallisen takaperoinen; vuonna 2003 julkaistu Otavan kustantama *Suomen kivikirkot keskiajalla* (toinen painos 2005) sisälsi tulkinnat ja arviot, jotka perustuivat vasta vuonna 2007 ilmestyneessä kirjassa *Suomen keskiajan kivikirkot* yksityiskohtaisesti esiteltyyn aineistoon. Osa aiemmin julkistetun kirjan saamasta kritiikistä, etenkin väitteiden todistamisen osalta, on otettu huomioon nyt aineiston yksityiskohtaisesti dokumentoivassa jälkimmäisessä kirjassa. Tutkijan avoimuutta tieteelliseen keskusteluyhteyteen kuvaa esimerkiksi vuonna 2004 *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä käydyin debatin¹ sisällyttäminen kirjallisuusluettelon.

Kriittinen kartoitus säilyneestä

Hiekkasen kokonaisvaltainen tutkimusote kuvastaa runsaan vuosikymmenen aikana taidehistoriallisessa tutkimuksessa vakiintunutta kontekstoivaa näkökulmaa, jossa pyritään hahmottamaan rakennusta käyttöyhteydessään. Tehtävä on haasteellinen kohdentuessaan keskiajan kirkkorakennuksiin, joita

1 Keskusteluun osallistuivat Markus Hiekkasen lisäksi Visa Immonen, Henrik Lilius ja Åsa Ringbom.

koskeva kirjallinen lähdepohja on niukka ja joiden myöhemmät muutokset ovat hävittäneet varhaisempia kerrostumia. Kirjakaksikolla Hiekkänen on pyrkinyt valottamaan, miten keskiaikainen ihminen ymmärsi kirkkorakennusta ja sen liturgista sisustusta. Tavoitteena on antaa rakennuksen osille selitys. Kosketuspinta ulottaa otteeseensa laajasti keskiajan aineellisen kulttuurin kokemiseen.

Yleisesityksen omaisessa alkuluvussa esittely alkaa seurakuntien perustamisen ja kivikirkko- ja useissa seurakunnissa edeltäneiden puukirkkojen tarkastelulla. Hiekkänen pohtii varsin uskaliaasti vailla aineellisia todisteita valtamiesten yksityiskirkkojen problematiikkaa. Arviot pienten yksityiskirkkojen määrästä kuulostavat suurilta: Hiekkänen ei pidä mahdollomana kymmenien tai peräti enemmän kuin sadan yksityiskirkon olemassaoloa 1200-luvun alkuun saakka. Löytöjen puuttumista ruumiskalmistojen läheisyydestä hän perustelee tapojen muutoksella. Vasta 1200-luvulla vakiintui tapa hautaamisesta kirkkorakennukseen tai sen läheisyyteen.

Kirja keskittyy esittelemään maakunnallisesti jaotellen 104 keskiajalla aloitettua kivikirkkorakennushanketta. Kirkkotyypeistä yleisyyteensä vuoksi keskiöön nousee 82 seurakuntakirkkoa, jotka säilyneine maalauksineen ja sisustuksineen edustavat yhtäältä kirkollisen kulttuuriperinnön katolisia universaalikirkollisia yhteisiä piirteitä, toisaalta piirtävät kuvaa suomalaisesta käytännöstä omaleimaisine piirteineen. Kriittiset kirkkokohdattaiset esittelyt avaavat näkyviä keskiaikaisen irtaimiston kansainvälisesti poikkeuksellisen moni-

puoliseen säilyneisyyteen seurakunnissa.

Maakunnallinen ryhmitteily karttoineen palvelee vaikkapa retkeä suunnittelevaa kirjan käyttäjää. Muut maakunnallisten yhtenäisyyksien tai erojen erittelyt puuttuvat kirkkokohtaisten esittelyjen alusta. Ratkaisu liittyy kirjoittajan tutkimuspositioon, johon kuuluu eron tekeminen vuosikymmeniä vaalittuun maakunnalliseen tulkintamalliin. Hiekkänen kirjoittaa raikkaasti taidehistoriankirjoituksen kansallisten arvojen ja merkitysten länsieurooppalaisesta orientaatiosta nuoren tasavallan historiaprojektin osana ja kytkee maakunta-ajattelun topeliaaniseen suomalaisheimojen olemaisuuden ihannointiin.

Markus Hiekkasen tutkimustyön kohteena ovat suomalaiset kirkot. Tehtävä ja aineisto ovat vahvasti regionaalisia, rajattuun alueeseen kohdentuvia. Mitä päätelmiä taloudellisista, poliittisista ja sosiaalimaantieteellistä tekijöistä alueella voidaan hahmottaa kokonaisvaltaisen tulkinnan tuloksista? Perustan muodostaa pohjoismaisen pitäjädemokratian piirteiden hahmottelu. Kirkonrakentamisesta vastasi seurakuntayhteisö hankkeeseen kiinnitetyn rakennusmestarin johdolla. Projekti oli alistettu tuomiokapitulin valvontaan. Myöhäiskeskiajan kirkolliset lähteet kertovat tiukkenevasta kontrollista. Päärahoitus kirkkohankkeeseen saatiin seurakunnan fabrica-rahastoon kerätyistä varoista, jonka lisäksi pitäjäyhteisön verovaroilla sekä muilla suorituksilla kustannettiin maalauksia ja alttareiden varusteita. Niin ikään yksityisten lahjoitusten, esimerkiksi testamenttien ja alttarisäätiöiden

merkitys tulee esiin ajan katoliseen käytäntöön kuuluneena tapana. Näin ollen Hiekkasen piirtämä kuva taloudellisesta ja sosiaalisesta todellisuudesta vaikuttaa varsin demokraattiselta: pitäjän talojen oli kannettava kortensa yhteiseen kekkoon varallisuutensa mukaan, joskin varakkaimmilla oli mahdollisuus muita suurempiin panostuksiin tuonpuoleisen hyvän toivossa.

Hartauselämä ja lahjoituskäytäntö

Erityispulmana ja päätelmien kiinnostavana laajentajana toimivat rälssivaakunat. Esimerkiksi soveltuvat Taivassalon vaakunasarjan maalaukset, jotka Camilla Ahlström-Taavitsainen on ajoittanut vuosien 1467–70 välille. Hiekkänen lähestyy kysymystä kahdesta näkökulmasta. Ensimmäisesti hän avaa kysymystä sosiaaliselta ja taloushistorialliselta kannalta etsien selitystä vaakunamaalauksen yleisyyteen lähiseutujen vauraiden rälssisukujen intresseistä, mutta toisaalta hän kytkee kysymyksen tuomiokapitulin tiukentuneisiin määräyksiin maalauksista ja niiden aiheista.

Hiippakunnan johdon seurakuntiin ulottuvasta ohjeistuksesta on säilynyt 1480-luvulle ajoittuva piispa Konrad Bitzin vahvistama säädös kirkonrakentamisen ja -koristelun kontrollista. Aineistoon sa tukeutuen Hiekkänen päättelee seurakuntien johdon ja yksityisten rälssimiesten päättäneen maalauksaloitteesta ja maalauksen määrästä.

Pohdinta maalauksen tilaajista avaa laajempia näköaloja kirkon sisustamiseen rakennusprojektia seuranneena hankkeena, joka ei rajoitu vain maalauksiin vaan kattaa myös muun kiinteän sisustuksen ja irtaimiston hankinnan. Suomessa

on säilynyt poikkeuksellisen runsaasti keskiaikaisia puisia veistoksia, kuorin ja alttareiden rakenteisiin kuuluneita puuosia ja erilaisen istuinten osia. On oletettavaa, että uusi kirkko on saanut keskeiset sisustusosansa varsin pian rakennuksen valmistumisen jälkeen. Näin ollen eurooppalaista myöhäiskeskiajan mallia noudattavat sisustuskokonaisuudet ovat ajoitettavissa 1400-luvun jälkipuoliskolta 1500-luvun alkupuoliskolle saakka. Päätekohtaan paaluttaa reformaation taloudellisten seurannaisvaikutusten aiheuttama kirkollisen rakentamiskulttuurin lama.

Suomalainen keskiajan kirkolliskulttuurin sosiaalinen ja taloudellinen tutkimus on käsitellyt varsin vähän papiston ja maallikoiden rooleja lahjoituskäytännössä. Niin ikään esineistöön kytkeytyvä yksilöiden ja ryhmien spirituaalisen ja intellektuaalisen yhteisöllisyyden tutkimus on jäänyt yleispiirteiden hahmotteluun. Tämä on kuitenkin kansainvälisesti relevantti tutkimuslinja, jolta olisi hahmotettavissa Suomen olosuhteissa kansainvälisiä esikuviaan pienimuotoisempia ja osin viivästyneitä, mutta yleislinjaan rinnastuvia kehityskulkuja. Lähteet osoittavat Turun hiippakunnan papiston rakentuneen Maunu Särkilahden tuomiorovasti- ja piispakauden aikana entistä tiiviimmäksi hengelliseksi yhteisöksi. Papiston mahdollisuudet testamentata omaisuuttaan yksityishenkilöille olivat erittäin rajalliset. Pappisyhteisöllä oli siksi mahdollisuuksia ohjata kirkolle palautuvan yksityisomaisuuden käyttöä. Saksalaiselta alueelta tunnetaan rovastikunnittain järjestäytyneitä papiston Corpus Christi -veljestöjä, jotka ehtoollisyyhteyden lisäksi

hallinnoivat edesmenneiden pap-
pisveljien varoja kohdentaen tukea
muun muassa liturgisten tekstiili-
en hankintaan.

Myöhäiskeskiajalla kansanope-
tusta tehostettiin. Samaan aikaan
maallikkohartauteen vakiintui har-
tauskirjallisuuden ja uskonnollis-
ten yhteenliittymien, kuten kilto-
jen ja veljestön välittämä entistä
vahvempi yhteisöllisyys. Suoma-
laisella rälssillä oli vahva edustus
kotimaisessa papistossa, joten yh-
teydet valtamiesten muodostaman
maallikkoeliitin sekä hiippakun-
nan hengellisen ja taloudellisen
johdon välillä avaavat myös kirk-
kojen rakentamis- ja sisustusakti-
viteettia sekä kirkonsisustusten ri-
kasta monimuotoisuutta selittävän
tekijän, jonka parissa suomalaisten
keskiajan tutkijoiden toivoisi seu-
raavassa vaiheessa jatkavan selvi-
tystyötä.

**Kirjoittaja on taidehistorian dosentti ja
yliassistentti Jyväskylän yliopistossa.**